

Justitieombudsmannen
Hans-Gunnar Axberger**Allvarlig kritik mot Polismyndigheten Dalarna, som tvingat en person som misstänktes för ringa narkotikabrott till urinprov genom katetersättning; tvångsåtgärden vidtogs dessutom utan att något beslut fattats**

Beslutet i korthet: En person misstänktes för ringa narkotikabrott genom eget bruk. Det beslutades därför att han skulle lämna urinprov. Han kunde inte lämna någon urin, utan bad om blodprovstagning. Polisen lät i stället sjukvårdspersonal sätta kateter på honom. En misstanke om endast ringa narkotikabrott kan dock inte rättfärdiga ett så långtgående ingrepp; det står inte i rimlig proportion till brottets straffvärde.

De närmare omständigheterna kring katetersättningen har inte kunnat klarläggas; tvångsåtgärden har ägt rum utan att något beslut fattats och det finns ingen beslutsfattare som kan hållas ansvarig, vilket självfallet är oacceptabelt.

Det inträffade har sammantaget föranlett allvarlig kritik mot Polismyndigheten Dalarna, ytterst dess ledning, som har att se till att polisens befogenheter utövas i formellt korrekta och rättssäkra former.

Anmälan

I en anmälan till JO framförde AA kritik mot Polismyndigheten Dalarna. Av anmälan framgick bl.a. följande.

Den 26 februari 2010 frihetsberövades han av polisen i Mora såsom misstänkt för ringa narkotikabrott. Han fördes till polisstationen i Mora där polisen begärde att han skulle lämna ett urinprov. Eftersom han inte kunde lämna någon urin bad han om att få lämna ett blodprov. Polisen nekade detta och lät i stället genomföra en katetersättning på honom i syfte att få ett urinprov. [Katetersättning innebär att ett rör – en kateter – förs in i urinledaren för tömning av urinblåsan.] Det fanns dock ingen urin och det hela slutade med att det togs ett blodprov, vilket ledde till att han sedermera dömdes till böter för ringa narkotikabrott. Han har inte något att erinra mot ingripandet i dess helhet men vill att JO ska uttala sig om att polisen lät sätta kateter på honom.

AA framförde även kritik mot hur en förundersökning mot vissa polismän om tjänstefel hade handlagts vid Åklagarmyndigheten, Riksenheten för polismål.

Utredning

Handlingarna i polisens ärende

Av handlingarna i polisens ärende framgick bl.a. följande.

AA påträffades av polisen i Mora på kvällen den 26 februari 2010. Han bedömdes som skäligen misstänkt för narkotikabrott genom eget bruk och innehav samt medtogs för kroppsbesiktning. Grunden för misstanken var att AA betedde sig nervöst, att han var muntorr samt att han uppvisade rödflammiga kinder, blodsprängda blanka ögon och stora pupiller. Ett förhör hölls vid vilket han förnekade brott men uppgav att han cirka ett år tidigare hade brukat narkotika.

En kroppsbesiktning av AA genom blodprovstagning genomfördes på Mora lasarett. Blodprovet skickades till Rättsmedicinalverket för analys. Enligt ett första analysbesked, som avsåg vissa narkotikaklassade substanser, var provet negativt. Enligt ett senare utfärdat analysbesked var blodprovet positivt beträffande de narkotikaklassade substanserna fentanyl, buprenorfin och norbuprenorfin. Ett nytt förhör med AA hölls den 27 september 2010. Han förnekade alltjämt brott och hade inte någon förklaring till att narkotikaklassade substanser hade påträffats i hans blod.

I handlingarna finns inga spår av att något beslut om katetersättning fattats eller att försök gjorts att få fram ett urinprov på detta sätt.

Det kan tilläggas att Mora tingsrätt den 29 oktober 2010 dömde AA för ringa narkotikabrott genom eget bruk och bestämde påföljden till 30 dagsböter.

Yttranden till Justitiekanslern

Hos Justitiekanslern, JK, handläggs en begäran från AA om skadestånd av staten med anledning av det aktuella ingripandet. Polismyndigheten och Rikspolisstyrelsen har yttrat sig i det ärendet.

Polismyndigheten har därvid anfört bl.a. följande.

AA har inte förmåtts lämna urin, trots att försök genomförts med kateter. Polismyndigheten bedömer, med beaktande av proportionalitetsprincipen samt då misstanken avsett ringa brott och det var möjligt att säkerställa bevisning genom blodprov, att det *inte* varit försvarligt att använda kateter i aktuellt fall.

Polismyndigheten har i sitt yttrande till JK även konstaterat att det i ärendet inte finns redovisat vem som fattade beslutet om att använda kateter, att de fält som avser urinprov i protokollet lämnats tomma, att uppgift om ansvarigt befäl saknas och att det inte heller framgår av protokollet att katetersättningen misslyckades eller vem som utfört provet. Polismyndigheten ansåg att det var anmärkningsvärt att beslutsfattarens namn inte framgick, särskilt när en så ingripande tvångsåtgärd använts vid ett ringa brott.

Rikspolisstyrelsen (BB) har i sitt yttrande till JK anfört bl.a. följande.

På Rättsmedicinalverkets hemsida anges att urinprov oftast är att föredra, då man genom analys ska avgöra om en person tagit narkotika, eftersom ämnen finns kvar längre i urin och i högre koncentration. Man anger också att det dessutom finns fler metoder att spåra substanser i urin än i blod.

Enligt Rikspolisstyrelsens mening, med beaktande av samtliga omständigheter som har framkommit, har vakthavande befäl haft grund för att besluta om att kateter skulle användas.

JK har inte fattat beslut i skadeståndsärendet.

Förundersökning om tjänstefel

AA anmälde de polismän som var delaktiga i ingripandet mot honom för tjänstefel. Tf. chefsåklagaren CC, Åklagarmyndigheten, Riksenheten för polismål, inledde den 30 augusti 2010 en förundersökning. Den 4 november 2010 lades förundersökningen ned på den grunden att det inte längre fanns anledning att anta att brott som hör under allmänt åtal hade begåtts.

AA begärde överprövning. Överåklagaren DD fann inte skäl att ändra beslutet. Han anförde bl.a. följande.

På Rättsmedicinalverkets hemsida anges att urinprov oftast är att föredra, då man genom analys ska avgöra om en person tagit narkotika, eftersom ämnen finns kvar längre i urin och i högre koncentration. Man anger också att det dessutom finns fler metoder att spåra substanser i urin än i blod.

Jag finner mot den bakgrunden och den information och kunskap som polisen hade om AA samt dennes oförmåga att lämna ifrån sig ett urinprov, att det inte varit oproportionerligt, att försöka säkra ett urinprov på det sätt som varit avsett med beslutet i stället för att låta ta ett blodprov på AA.

[...] Ett protokoll över kroppsbesiktningen [...] synes inte ha upprättats. Detta eventuella åsidosättande av vad som gällt för uppgiften är att anse som ringa tjänstefel.

Yttranden till JO

Polismyndigheten (länspolismästaren EE) har yttrat sig till JO och därvid hänvisat till den bedömning som myndigheten redovisat till JK, dvs. att det med beaktande av proportionalitetsprincipen inte varit försvarligt att låta sätta kateter på AA för att få ett urinprov. Till polismyndighetens yttrande bifogades yttranden från chefen för polisområde Mora och ett flertal polismän som var inblandade i AA:s ärende.

Även Rikspolisstyrelsen (rikspolischefen FF) har yttrat sig till JO, och anfört bl.a. följande.

Rikspolisstyrelsen har meddelat föreskrifter och allmänna råd om provtagning vid misstanke om bruk av narkotika och drograttfylleri (RPSFS 2006:1, FAP 420-3). I föreskrifterna och de allmänna råden ges bestämmelser och råd bl.a. om hur urinprovstagning ska övervakas. Samtliga uttalanden handlar uppenbarligen om normalt lämnande av urinprov. I 5 § första stycket sägs att om urinprov inte kan genomföras ska blodprov tas. En rimlig tolkning av föreskriften leder fram till att urin ska lämnas på naturligt sätt och att kateter inte ska komma till användning om den misstänkte har problem att lämna urinprov.

Proportionalitetsprincipen som slås fast i 28 kap. 3 a § jämförd med 28 kap. 13 § första stycket rättegångsbalken innebär att en åtgärd får beslutas endast om skälen för åtgärden uppväger det intrång eller men i övrigt som åtgärden innebär för den misstänkte.

I proportionalitetsbedömningen är bl.a. det misstänkta brottets svårhetsgrad avgörande. I ärendet handlade det om misstanke om ringa narkotikabrott. Visserligen finns det fängelse i straffskalan men någon annan påföljd än ett bötesstraff var knappast att förvänta.

Olika personer kan självklart känna på olika sätt angående de två provmetoder som här varit aktuella. Rimligtvis bör dock, enligt styrelsens bedömning, urinprovstagning med användande av kateter för de flesta vara mer integritetskränkande än en blodprovstagning. Enligt styrelsen borde därför polisen, inte minst mot bakgrund av brottets svårhetsgrad, inte ha försökt få fram ett urinprov genom användande av kateter utan i stället tagit ett blodprov då AA inte lyckades lämna urinprov på normalt sätt.

Rättslig reglering

Enligt 2 kap. 6 § regeringsformen, RF, är varje medborgare gentemot det allmänna skyddad mot bl.a. påtvingade kroppsliga ingrepp. Begränsningar i dessa grundläggande fri- och rättigheter får enligt 2 kap. 20 § RF göras genom lag.

Bestämmelser som ger polisen rätt att göra sådana påtvingade kroppsliga ingrepp som avses i 2 kap. 6 § RF finns bl.a. i 28 kap. rättegångsbalken, RB.

Enligt 28 kap. 12 § RB får den som skäligen kan misstänkas för ett brott på vilket fängelse kan följa kroppsbesiktigas bl.a. för att utröna omständigheter som kan vara av betydelse för utredning om brottet. Enligt bestämmelsen avses med kroppsbesiktning en undersökning av människokroppens yttre och inre samt tagande av prov från människokroppen och undersökning av sådana prov. En kroppsbesiktning får inte utföras så att den undersökte riskerar framtida ohälsa eller skada.

Beslut om kroppsbesiktning fattas av undersökningsledaren, åklagaren eller rätten. Föreligger fara i dröjsmål får kroppsbesiktning beslutas av polisman. (Se 28 kap. 13 och 4 §§ RB.)

För kroppsbesiktning liksom för all användning av straffprocessuella tvångsmedel gäller de s.k. behovs- och proportionalitetsprinciperna, vilka nära ansluter till varandra. Principerna har utvecklats i praxis och i viss utsträckning kodifierats i lag.

Proportionalitetsprincipen, som i fråga om kroppsbesiktning kommer till uttryck i 28 kap. 3 a § RB, innebär att ett tvångsmedel får beslutas endast om skälen för åtgärden uppväger det intrång eller men i övrigt som åtgärden innebär för den misstänkte eller för något annat motstående intresse. Proportionalitetsprincipen är avsedd att beaktas inte endast vid beslutsfattandet utan även vid verkställigheten av beslut om tvångsmedel (jfr bl.a. prop. 2005/06:178 s. 100 f.). Den innebär att det i varje enskilt fall måste prövas om en tvångsåtgärd i fråga om art, styrka, omfattning och varaktighet står i rimlig proportion till vad som står att vinna med åtgärden. Om så inte skulle vara fallet får man antingen använda en mindre

ingripande åtgärd eller helt avstå från att tillgripa tvångsåtgärder. (Se bl.a. prop. 1988/89:124 s. 26 f. och JO 1994/95 s. 134.) Av proportionalitetsprincipen följer att större restriktivitet bör iakttas i fråga om användning av tvångsmedel ju lindrigare det misstänkta brottet är (jfr prop. 1986/87:112 s. 31 f. och JO 2008/09 s. 113).

Bestämmelsen om kroppsbesiktning innehåller inte några uttryckliga inskränkningar i fråga om vilka typer av provtagningar och undersökningar som får förekomma. Att en kroppsbesiktning inte får utföras så att den undersökte riskerar framtida ohälsa eller skada utesluter i sig alla större operativa ingrepp. Även många andra mindre operativa ingrepp torde få anses uteslutna. Att en undersökning eller provtagning kan medföra övergående obehag eller besvär eller förorsaka kortvarig smärta hos den undersökte, utgör dock som utgångspunkt inte hinder mot att åtgärden genomförs. (Jfr prop. 1993/94:24 s. 47 f. och Lindberg, Straffprocessuella tvångsmedel, tredje upplagan, s. 650.)

Bedömning

Flera av de polismän som var inblandade i ingripandet mot AA har i yttranden till JO anfört att detta påverkades av vissa särskilda omständigheter. Det finns emellertid skäl att avstå från att gå in på dessa omständigheter här. Jag begränsar därför min bedömning till de frågor av principiellt intresse som AA:s anmälan aktualiserar.

Att via ett beslut om kroppsbesiktning framtvunga ett urinprov genom katetersättning är såväl fysiskt som från integritetssynpunkt en mycket ingripande tvångsåtgärd, som inte bör förekomma annat än när det föreligger starka skäl för ett medicinskt ingrepp av detta slag. Att rutinmässigt använda katetersättning i stället för blodprov enbart därför att urinprov är bättre för att påvisa förekomst av narkotika är enligt min mening uteslutet. Jag noterar att detta även synes vara Rikspolisstyrelsens uppfattning.

För att katetersättning ska få tillgripas bör det krävas att det föreligger någon särskild omständighet som gör att åtgärden framstår som nödvändig och som dessutom uppväger det betydande intrång i den enskildes sfär som ingreppet utgör. Jag vill inte utesluta att omständigheterna i detta fall var sådana att ett behov hade kunnat påvisas. Oavsett hur det förhöll sig med den saken kan emellertid en misstanke om endast ringa narkotikabrott inte rättfärdiga katetersättning; ingreppet står inte i rimlig proportion till straffvärdet i det brott som ska utredas. Jag noterar att Polismyndigheten Dalarna inte heller anser att det var försvarligt att sätta kateter på AA. Den mot honom vidtagna tvångsåtgärden ska alltså kritiseras.

Det finns ingen dokumentation där det framgår vem som beordrat om katetersättning, och inte heller varför åtgärden tillgreps eller vad den resulterade i, vilket redan det är synnerligen anmärkningsvärt. Av redogörelserna från de inblandade framgår att ingripandet synes ha kommit till stånd som ett resultat av en allmän diskussion på polisstationen, utan några formella överväganden. Jag tvingas

därmed konstatera att det inte finns vare sig beslut eller beslutsfattare – bara en av sjukhuspersonal vidtagen tvångsåtgärd. Detta – och att ingen därmed kan hållas ansvarig för det som likväl förekom – är naturligtvis helt oacceptabelt.

Det inträffade kan sammantaget inte föranleda annat än allvarlig kritik mot Polismyndigheten Dalarna, ytterst dess ledning, som har att se till att polisens befogenheter utövas i formellt korrekta och rättssäkra former.

AA:s anmälan mot Riksenheten för polismål föranleder inget särskilt uttalande från min sida.